

ter vero, quia non poterant omnino abstinere ab esu panis, præcipiebatur esus azymi panis, non simpliciter et absolute, sed si quis pane uti vellet. Nam, si posset aliquis et vellet illis diebus omnino a pane abstinere, et aliis cibis uti, quantum est ex vi hujus præcepti, non peccaret, dummodo fermentatum non comederet. Quia Deus hoc præcepto non per se intendebat præcipere esum panis, sed designare qualitatem, ut per se constat. Præcipiebatur præterea hac lege, ut prima et ultima die azymorum ab omni opere servili esset feriatio, et quoad hanc partem etiam erat præceptum formaliter negativum, quanquam finis ejus esset, ut illis diebus cultui Dei vacarent. Præter hanc vero aliquid etiam positivum præcipiebatur, nimirum, ut illis diebus varia sacrificia offerrentur, ut patet Num. 28, ubi de iis diebus azymorum sic præcipitur: *Dies prima venerabilis et sancta erit, omne opus servile non facietis in ea, offeretisque incensum holocaustum Domino, vitulos de armento duos, arietem unum, agnos anniculos immaculatos septem, etc.*; et infra: *Ita facietis per singulos dies septem dierum*; et rursus: *Dies quoque septimus celeberrimus et sanctus erit vobis, omne opus servile non facietis in eo*. De his vero sacrificiis populus participare poterat, quantum ex 2 Par., c. 35, colligi potest. Quamvis de hirco, qui iis diebus pro peccato offerrebat, refert Joseph., l. 3 Antiq., c. 10, in usum sacerdotum solitum fuisse reservari. Adde præterea, secundo die azymorum præceptum esse, Lev. 23, offerri manipulum primitiarum.

4. At vero aliud præceptum erat affirmativum, duoque præcipue continebat: primum, immolationem agni; alterum, esum ejus cum quibusdam circumstantiis. Primum continetur illis verbis: *Immolabitque eum universa multitudo Israel ad vespem*. Quod præceptum supposebat præparationem agni a decima die mensis, et conditiones agni, scilicet, ut esset anniculus, et sine macula. Secundum autem continetur illis verbis: *Et edent carnes nocte illa assas igni, et azymos panes, etc.* Unde in hac lege, sicuti directe præcipitur esus agni et lactucarum agrestium, et aliæ circumstantiæ, ita et usus azymorum; consequenter vero prohibentur illo præcepto quædam alia, scilicet, ut nihil crudum vel coctum aqua comederetur, etc. Et in hac posteriori parte hujus præcepti nulla est difficultas; comedebatur enim agnus in singulis domibus, et ab omnibus, tam sacerdotibus quam laicis.

5. *Dubium*. — At vero in priori parte difficile est explicatu ubi et a quibus offerendum esset illud sacrificium agni, id est, an in templo, et a sacerdotibus, necne. Et est ratio dubii, quia Exod. 12, nulla facta mentione sacerdotum, dicitur: *Immolabitque eum universa multitudo filiorum Israel ad vespem, et sument de sanguine ejus, et ponent super utrumque postem, ac in superliminaribus domorum*. Quibus verbis indicatur in singulis domibus, et a quolibet e populo fore sacrificandum. Unde Philo, l. 3 de Vita Moysis, sic scribit: *Ejus mensis luna decima quarta, sub ipsum tempus quo luna suum orbem solet complere lumine, celebratur migrationis publicæ festivitas, quam chaldaice Pascha nominant. Quo tempore, non ut alias plebei homines victimas adducunt ad altare mactandas a sacerdotibus, sed, jubente lege, tota gens sacrificat, dum pro se quisque mactat hostiam propriis manibus*. Et l. de Decal., numerando dies festos, inquit: *Et quod patria Hebræorum lingua Phase dicitur, quando populariter singuli sacrificant non expectatis sacerdotibus, ipsi permissu legis fungentes sacerdotio quotannis per unum diem destinatum huic negotio*. Idem indicat Josephus, 2 Antiq., c. 6, alias 10: *Quarta decima (inquit) die omnes ad exitum animati sacrificabant*; et infra: *Unde nunc solemne nobis manet idem sacrificium, quam solemnitate vocamus Pascha*. Et addi potest conjectura, quia cum agnus esset mactandus luna decima quarta, ad vespem, et statim esset comedendus, fieri non poterat ut tot agnorum millia quot pro universo populo Israel erant necessaria, in templo et per manus sacerdotum, tam brevi tempore mactarentur.

6. In contrarium vero est, quia de ratione sacrificii est, ut a sacerdote sacrificetur, et super altare offeratur; quod in lege veteri non erat extra templum Hierosolymitanum, et ideo non poterant extra illud sacrificia offerri; sed hæc agni mactatio erat verum sacrificium, quod satis constat ex citatis locis; ergo necesse erat ut per sacerdotes offerretur.

7. Dicitur fortasse (quod supra indit Philo) permissu legis datam esse omni populo potestatem sacrificandi agnum Paschalem. Sed si hoc ita esset, omnes Israelitæ possent dici vere sacerdotes, et communis plebs tantum differret a sacerdotibus Leviticis (ut ita dicam) secundum magis et minus, non tamen in vera ac propria ratione sacerdotii. Quia ad verum sacerdotium satis est potestas sacrificandi, sive unum, sive plura sacrificia;

sicut in lege nova verum sacerdotium est, quamvis ad unum tantum sacrificium ordinetur. Et quamvis divina lege statutum esset ut hoc sacrificium semel in anno offerretur, nihilominus verus esset sacerdos qui potestatem illud offerendi haberet; ergo similiter omnes, qui habebant potestatem offerendi semel in anno sacrificium agni, erant vere sacerdotes. Consequens autem est falsum, quia, ut Paulus ait, ad Hebr. 7, *extra tribum Levi nihil Moyses de sacerdotibus locutus est*. Et confirmari potest hæc pars ex 1 Esdræ 6: *Fecerunt filii Israel transmigrationis Pascha, decima quarta die mensis primi. Purificati enim fuerant sacerdotes et levitæ, quasi unus, omnes mundi, ad immolandum Pascha universis filiis transmigrationis, et fratribus suis sacerdotibus, et sibi, et comederunt filii Israel, qui reversi fuerant de transmigracione*. Ex quo loco habetur sacerdotes immolasse Phase pro omni populo; erat ergo hic communis et usitatus ritus sacrificandi Phase, quia non est verisimile Esdræ, qui volebat antiquum ritum instaurare, novum introduxisse.

8. Nec dici potest, *Pascha*, hoc loco significare reliqua sacrificia quæ septem diebus azymorum immolabantur. Tum quia hæc non cedebant in usum populi, sed sacerdotum; at vero de illo Paschate subditur: *Et comederunt filii Israel*; illud ergo idem Pascha quod a filiis Israel comedebatur, id est, agnus, a sacerdotibus fuerat immolatum. Tum etiam quia aperte ibi distinguitur utrumque festum Paschæ et azymorum, et in citatis verbis solum de Paschate facta erat mentio; postea vero subditur: *Et fecerunt solemnitate azymorum*. Tandem hoc ipsum confirmatur, quia (ut ex locis supra citatis colligitur) agnus non poterat nisi in templo Hierosolymitano immolari; hoc enim significare videntur illa verba: *Sed in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, ut habitet nomen ejus ibi*. Hujusmodi enim locus non potest proprie dici tota civitas Hierosolymitana, quia non erat illa locus specialiter electus, ut nomen Dei in ea specialiter habitaret, nisi ratione templi. Quia eodem modo quo habitabat in ea civitate, scilicet, quia ibi habitabant fideles cultores Dei, habitabat etiam in reliquis civitatibus et populis Israeliticis; ergo, cum specialiter designatur locus in quo habitabat Deus, templum intelligitur; ibi ergo erat sacrificandus agnus; ergo per manus sacerdotum erat sacrificandus.

9. In hac re diversæ sunt sententiæ inter recentiores, quamvis nullus ex professo eam

disputet. Claudius Sainctes, 1 repetitione Eucharist., cap. 7, docet, morem Judæorum fuisse deferendi ad templum agnos, ut ibi jugularentur, et viscera separatim adolerentur opera sacerdotum, et postea in singulis domibus assari et comedi fuisse solitos. At vero Marcellus, lib. de Tempore horarum canonicarum, cap. 71, num. 11, dicit, illud sacrificium populariter peragi solitum esse, non expectatis sacerdotibus. Et idem sentit Robertus Bellarminus, lib. 1 de Missa, capit. septimo, dum ait, agnum solitum fuisse immolari in singulis domibus, patrefamilias per se immolante, et reliquis per illum. Et hanc sententiam prius docuit Dionysius Carthus., 2 Par., c. 30 et 35. Ex quibus locis videtur plurimum hæc sententia suaderi. Nam in illo c. 30 sic dicitur: *Immolaverunt autem Phase decima quarta die mensis secundi, sacerdotes quoque atque levitæ tandem sanctificati obtulerunt holocausta in domo Domini*. Ubi distinctio fit inter immolationem Phase et aliorum holocaustorum. Et hæc tribuitur sacerdotibus, et dicitur facta *in domo Domini*, non vero illa; sed absolute tribuitur filiis Israel. Et infra dicitur, levitas immolasse Phase pro iis qui non potuerunt sanctificari Domino, multa enim turba sanctificata non erat. In quo indicatur (ut Dionysius notat) turbam, seu quemlibet de populo potuisse immolare Phase; indignisse tamen sanctificatione legali; et ideo hac deficiente, levitas hoc munus obiisse, cum tamen ad eos etiam non pertineret alia sacrificia offerre, sed ad sacerdotes.

10. *Sacrificii agni paschalis minister quis*. — Quocirca hæc sententia sicut communior, ita et probabilior videtur. Et alia Scripturæ testimonia, quæ in contrarium afferebantur, facilem habent expositionem. Nam in priori recte intelliguntur sub nomine *Pascha*, comprehendere omnia sacrificia, quæ illis diebus fiebant, tam sacrificium agni quam alia holocausta et sacrificia, ex quibus aliquid etiam in usum populi cedebat. In posteriori vero per locum a Deo electum in quo nomen ejus habitaret, præcipue quidem intelligitur templum Hierosolymitanum, non tamen solum, sed etiam comprehendere potest tota civitas Hierosolymitana, quæ hoc speciali privilegio gaudebat, ut divinum templum intra se haberet. Quanquam autem non oporteret hoc sacrificium in templo offerri, nihilominus specialiter electa est Hierosolyma, vel propter mysterium, quia verus agnus in ea sacrificandus erat, vel certe ut in ea solemnitate

omnes Israelitæ Jerosolymis convenirent, et in templo adorarent, ac alia sacrificia offerrent. Illa vero difficultas præcipua de sacerdotio ita expedienda videtur, ut concedamus quoad illum actum quemlibet de populo, vel (quod verisimilius est) uniuscujusque familiæ caput constitutum esse a Deo, ut sacerdotem idoneum ad hoc sacrificium offerendum; illud vero sacerdotium non fuisse proprie leviticum et legale, sed potius simile illi sacerdotio quod in lege naturæ erat. Quod inde etiam confirmari potest, quia etiam ipsum sacrificium agni paschalis extra sacrificia legalia, et illis quodammodo reputabatur antiquius; sicut et sacramentum circumcisionis sacramentis legalibus erat vetustius. Sicut enim hoc fuit institutum ante legem latam, ita et illud. Nam quod non tanto tempore antecesserit, nihil refert. Unde, Jerem. 7, simpliciter dicit Deus: *Non sum locutus cum patribus vestris, et non præcepi eis in die qua eduaxi eos de terra Ægypti de verbo holocaustorum et victimarum.* Quod necessario intelligendum est de holocaustis et victimis legalibus. Nam (ut notat Hieronym. ibi; et Clemens, lib. 6 Const., cap. 20; et Aug. st., libro Quæstionum utriusque Testamenti, quæst. 13; et Anastasius, lib. Quæstionum Sacræ Scripturæ, quæst. 50) illa sacrificia legalia non fuerunt propter se intenta a Deo, sed ut populum ad idololatriam propensum, ab illa revocaret; et ideo inquit Deus se non dedisse illa sacrificia a principio, sed post adorationem vituli. At vero hoc sacrificium agni a principio in ipso exitu datum est, quia per se institutum est in memoriam suscepti beneficii, et in singularem et insignem figuram passionis Christi, et sacrificii novæ legis, et ideo non habuit omnes conditiones sacrificii legalis, sed retinuit quamdam amplitudinem sacrificii legis naturæ, tam in loco ubi offerri poterat, quam in sacerdotio; atque in utroque perfectior ratio figuræ servata est. Nam Christi sacrificium non erat in templo Hierosolymitano offerendum, quia *cruæ Christi, non templi futura erat ara, sed mundi*, ut ait Leo Papa, serm. 8 de Pass. Et sacrificium legis novæ non in uno tantum templo offerendum erat, sed in universa Ecclesia, quam civitas Hierosolymitana representabat, neque a sacerdotibus definiti generis, sed ex quavis familia fidelium assumi possunt et ordinari, ut sint in singulis Ecclesiis veluti patresfamilias domus, ut pro universo populo possint immaculatum agnum offerre.

11. *Phase Jerosolymis tantum celebre.* — Hactenus dictum est de prima differentia inter has solemnitates. Ex quibus colligi potest secunda, ex circumstantia loci desumpta, quia Phase solum Jerosolymis poterat celebrari, postquam populus terram promissionis ingressus est; azyma vero in omni loco etiam extra Jerusalem edendum erat, ut colligitur ex Dent. 16, prius enim dicitur: *Immolabisque Phase Domino Deo tuo, in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, ut habilet nomen ejus ibi.* Infra vero subditur: *Non apparebit fermentum in omnibus terminis tuis septem diebus.* Et infra: *Non poteris immolare Phase in qualibet urbium tuarum, quas Dominus Deus tuus daturus est tibi, sed in loco quem elegerit Dominus Deus tuus, ut habilet nomen ejus ibi.* Et idem colligitur ex Exod. 12, et 4 Reg. 23. Et ex Evangelio non obscure colligitur, ad celebrandum Pascha omnes solitos fuisse ascendere in Jerusalem. Unde etiam nunc Judæi, licet Phase celebrare non audeant extra Jerusalem, dies tamen azymorum observant. Distinguere tamen oportet in hoc festo azymorum id quod in eo erat per modum præcepti negativi, vel affirmativi. Nam quoad illud primum observandum erat a Judæis ubique terrarum; quoad secundum vero, id est, quoad sacrificia quæ illis diebus offerebantur, non poterat extra templum Hierosolymitanum observari, quia legalia sacrificia non poterant nisi in Hierosolymitano templo offerri.

12. *Tempus Paschæ et azymorum.* — *Festivitates Judæorum a vespera usque ad vesperam.* — Tertia differentia (et quæ ad rem nostram maxime spectat) est in circumstantia temporis. Nam festum Paschæ uno tantum die, eoque non integro, scilicet decima quarta luna primi mensis ad vesperam celebrabatur, ut constat ex Exod. 12, Lev. 23, Dent. 16, et aliis locis. At vero dies azymorum per septem dies integros durabant, quorum initium sumebatur ab eadem vespera decimæ quartæ lunæ, et usque ad vigesimum primum protrahabantur. Et quoniam hæc posterior pars clarior est, solum est in ea advertendum, festum azymorum proprie cœpisse celebrari decima quinta luna primi mensis, ut patet Lev. 23: *Mense primo, quarta decima die mensis ad vesperam, Phase Domini est; et quinta decima die mensis hujus, solemnitas azymorum Domini est.* Et hoc modo sumpto initio azymorum, septem dies ejus festivitatis numerantur, ut ibidem dicitur, et Exod. 12 et 34.

et Num. 28, et Dent. 16. Neque refert quod ibidem dicitur: *Sex diebus comedas azyma, et in die septima, quia collecta est Domini Dei tui, non facies opus.* Nam hæc dies septima distincte ab aliis numeratur, non quia non esset etiam dies azymorum (ut paulo antea in eodem capite dictum fuerat), sed quia sanctior et celebrior erat aliis diebus, ut Levit. 23 dicitur. At vero, quia festa Judæorum incipiebant a vespera præcedentis diei, juxta Levit. 23: *A vespera usque ad vesperam celebrabit Sabbathum vestrum*, hinc fieri aliquando solet ut etiam decima quarta luna diebus azymorum annumeretur, quia ad vesperam illius incipiebant Judæi a fermentato abstinere. Et hoc modo Mat. 26 dicitur: *Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Jesum, dicentes: Ubi vis paremus tibi comedere Pascha?* Quod non potuit fieri decima quinta luna, sed decima quarta ante vesperam, quia in vespere illius diei comedendum erat agnus. Vocatur ergo prima dies azymorum ipsa decima quarta luna. Quod clarum etiam est apud Marc., c. 14 dicentem: *Et primo die azymorum, quando Pascha immolabant.* Et eodem sensu dixit Luc., c. 22: *Appropinquabat autem dies festus azymorum, qui dicitur Pascha.* Et ita intellexit hæc loca Augustinus, ep. 86 ad Casulanum. Et egregie confirmatur ex Josepho, l. 2 Antiquit., c. 5, alias 13, in fine, dicente: *Quapropter in memoriam ejus inopia festa per octo dies celebramus, quos vocamus azymorum.* Quod non adversatur Scripturis supra citatis, quia in illis diebus decimam quartam lunam comprehendit, quæ propter rationem supra dictam, *prima dies azymorum* interdum vocatur.

13. Circa alteram vero partem de tempore celebritatis Phase distinguendæ sunt duæ actiones, quæ in illa solemnitate fiebant. Altera erat immolatio agni; altera, ejusdem esus. De hac posteriori compertum est debuisse fieri luna decima quarta in fine ejus, noctis tempore, quando jam luna decima quinta incæperat. Ita sentit Beda, Luc. 22; Lyran., Abulens., et alii, Exod. 12. Et colligitur ex verbis illis Exod. 12: *Et edent carnes nocte illa assas igni;* nocte ergo erat agnus comedendus; illa autem nox proxime antecessit diem decimum quintum, ut constat Exod. 12. Quod inde etiam confirmatur, quia ab eo tempore quo agnus edebatur, incipiebant azyma, et fermentum erat prohibitum; non erat autem prohibitum usque ad noctem decimæ quartæ lunæ, quando jam decima quinta incipiebat.

Alias, si tota die decimæ quartæ lunæ esset prohibitum fermentum, non fuissent tantum septem, sed octo integri dies azymorum, quia die vigesima prima finiebantur; hoc autem aperte repugnat Scripturæ. Unde in lib. Paschim, seu Paschatum (ut Jansenius refert, cap. 144 Concord.), ferunt Hebræi consuetudinem suam fuisse, ut in fine decimi quarti diei fermentum inquirerent ad lumen lucernæ, quia, scilicet, ea nocte incipiebat esse prohibitum; et ideo antequam comederent agnum cum azymis, diligenter scrutabantur domos, ne aliquid fermenti remaneret. Quota vero hora noctis tenerentur Judæi manducare agnum, illud solum mihi videtur certum, debuisse manducari ante dimidiam noctem. Tum quia (ut legimus 12 Exod.) *Angelus in noctis medio percussit omne primogenitum in terra Ægypti*, primo genitis Judæorum exceptis. Et subditur inferius: *Nox ista est observabilis Domini, hanc observare debent omnes filii Israel.* Ubi Lyranus hoc indicat. Tum quia si post mediam noctem comederetur, jam non decima quarta, sed potius die decima quinta comederetur. Et fortasse propter hanc causam, quamvis eadem vespera seu nox esset finis decimæ quartæ lunæ, et initium decimæ quintæ, non dicitur agnus comedendus in decima quinta luna, sed in decima quarta, quia non comedebatur in illa, quatenus, juxta festorum computationem, ad decimam quintam pertinebat; sed quatenus erat pars illius diei naturalis, qui in decima quarta luna incæperat. Itaque propter has causas, verisimilius videtur ante mediam noctem debuisse agnum manducari. At vero a principio noctis ad mediam usque liberum erat, ut quæ vellet hora cœnare possent, quia nulla hæc de re per legem invenitur temporis facta definitio.

14. *Vespere decimæ quartæ lunæ agnus paschalis immolatur.* — *Dubium.* — *Responsio.* — De tempore autem in quo altera actio, scilicet agni immolatio facienda erat, multiplex est opinio. Prima est Claudii, repetitione 8, c. 7, qui dicit, tempus immolandi agnum comprehendisse totum diem decimæ quartæ lunæ, usque ad vesperam, quæ ingruerat lunæ decimæ quintæ, ita ut celebritas agni paschalis diem decimi quarti et noctem decimi quinti occuparet, illum quidem ad immolationem, hanc vero ad esum. Cujus fundamentum postea examinabimus. Hæc tamen sententia singularis est, et a nemine (ut opinor) antiquorum asseritur, nec ullum in Scri-

plura habet fundamentum; quin potius illi repugnat. Nam Exod. 12, et aliis locis ubi de hac festivitate sermo est, semper dicitur immolandum esse agnum decima quarta luna ad vesperam, ubi particula *ad vesperam*, non dicit terminum ad quem usque licebat immolare; sed potius designat horam et tempus in quo id faciendum erat, ut ex ipsis verbis plane constat, et omnes expositores ibi interpretantur. Certum ergo videtur ad vesperam decimæ quartæ lunæ debuisse agnum immolari. Duplex autem vespera illius diei distingui potest: altera, quæ erat initium illius diei, et finis decimæ tertie lunæ; altera in qua decima quarta luna vergebat ad exitum, et imminebat decima quinta. Dubitari ergo potest de quo vespere intelligendum hoc sit. Et ratio dubii est, quia Josephus, lib. 2 Antiquit., c. 5, juxta versionem Gelenii, sic inquit: *Illucescente quarta decima, omnes ad exitum animati sacrificabant*; dicitur autem decima quarta illucescere, quando incipit. Unde alia versio habet: *Cum autem instaret decima quarta dies*. Dicendum vero est sine ulla dubitatione, hoc præceptum intelligendum esse de posteriori vespera, quando jam luna decima quarta ad exitum tendebat. Ita docent Beda, Abulens., et Lyranus supra. Et colligitur ex Cyrillo, et aliis, qui dicunt festum azymorum in ipsamet Paschæ celebritate inchoari. Et probatur ex 12 Exodi, et aliis locis, in quibus institutionis hujus festi fit mentio. Illa enim verba, *decima quarta luna ad vesperam*, hoc proprie significant. Item dies azymorum durabant usque ad vigesimum primum diem ad vesperam, ut dicitur Exod. 12, quod necesse est intelligi de ultimo vespere, in quo finitur dies vigesimus primus, nam totus ille dies erat celeberrimus atque sanctissimus; ergo incipiebant dies azymorum die decimo quinto a primo vespere ejus; ergo in eodem vespere celebrandum erat Pascha. Nam hæ duæ festivitates ita jungebantur inter sese, ut unius initium esset finis alterius. Quod etiam inde confirmatur, quia populus Israeliticus, eadem nocte qua Pascha celebravit, eductus ex Ægypto est, seu initio diei proxime sequentis, juxta illud Exod. 11: *In eadem ipsa die educam exercitum vestrum de terra Ægypti*; eductus autem fuit die decimo quinto, ut ex eodem loco colligitur. Ideo enim singulariter præcipitur ut illa dies sit sollemnis; et expresse docet Joseph., 1. 2 Antiquit., c. 5, alias 13; ergo comedit Pascha et immolavit Phase in vespera proxime antecedenti;

ergo deinceps in eadem celebrandum fuit.

15. *Objectio.*—Dicit aliquis, his rationibus recte probari agnum fuisse comedendum nocte proxime præcedente diem decimum quintum (sicut etiam tradidimus), nihil vero concludere de immolatione. Poterat enim agnus immolari in principio lunæ decimæ quartæ ad vesperam, et reservari usque ad diem sequentem, ut nocte comederetur. Sed hoc plane repugnat verbis Exod. 12: *Immolabit eum universa multitudo filiorum Israel ad vesperam, et edent carnes nocte illa assas igni*. Ex quibus aperte colligitur, post immolationem in nocte proxime sequenti comedendum fuisse agnum; at vero si potuisset immolari in priori vespere, oportuisset noctem unam et diem integrum interjici ab agni immolatione usque ad ejus esum. Rursus solo uno vespere licebat agnum immolari; ergo hic erat finis lunæ decimæ quartæ, non autem ejus initium. Nam si in priori licuisset, certe etiam liceret in posteriori; quin potius toto illo die integro. Sit ergo certum immolandum fuisse agnum ad vesperam, quando luna decima quarta ad exitum tendebat.

16. Neque Josephus loco supra citato nobis adversatur. Nam verba græca non significant initium seu finem diei, sed tantum præsentiam seu existentiam ejus. Sic enim habent: *ἐνοτάσης δὲ τῆς τετάρτης καὶ δεκάτης*, quæ ad litteram verti possunt, *cum adesset decima quarta luna*. His adde Epiph., hæres. 50, dicentem, a decimo die mensis, quando agnus præparabatur, usque ad diem decimam quartam, in qua comedebatur, solitos fuisse Judæos quinque diebus jejunare, quod non posset esse verum, nisi agnus comederetur in fine diei decimæ quartæ. Unde quod Alexand. Alensis dicit, 4 p., q. 100, memb. 3, artic. 3, Judæos solitos esse jejunare septem dies, ut se præpararent ad esum agni, non video quo fundamento dictum sit. De hac vero re plenius disputatum est infra, in 3 tom., disp. 41, sect. 1.

17. Sed adhuc superest explicandum quæ sit ista vespera, et quando inciperet finireturque, et quot diei horas comprehenderet. Quam rem difficilem reddidit hebraica lectio, præsertim Levit. 22, quæ sic habet: *Inter duas vespervas, vel (ut Septuaginta verterunt) inter medium vespervarum*. Ex quibus colligi videtur plures fuisse vespervas, et tempore intermedio Pascha fuisse immolandum. Quæ autem fuerint hæ vespervæ, explicatu difficile est, et ideo de ea re multa traduntur ab expositoribus ejus loci, ut videre licet in catena

Lypomani, Genes. 1, et Exod. 12; et Abulens., Cajetan., et Oleastro, in Exod. et Levit.; et in Jansen., c. 129 Concordiæ; et Hieronymo Wielmo, in opere sex dierum, lect. 11; et Marcello Francolino, dicto lib. de Horis Canoniceis, c. 18, 19, 20 et 44. Quidam ergo duas dixerunt esse vespervas, aliam solis, quæ est in occasu solis; aliam totius diurni luminis, quæ est in principio noctis, quando jam omnino finitur crepusculum pomeridianum. Juxta quàm expositionem tempus intermedium duarum vespervarum erit solum ipsum crepusculum nocturnum, quod vix durat unius horæ tempore, et hoc significant Lypomanus et Oleaster supra. Cui expositioni favet imprimis locus ille Deut. 16: *Immolabis Phase vespere ad solis occasum, quando egressus es de Ægypto*; favet etiam proprietates ipsius vocis; dictus enim *vesper* est, ab stella illa quæ *vesper* appellatur, et sole recedente apparere incipit, ut ex Plinio colligitur, lib. 12, c. 8; et Macrobio, lib. 1 Saturnalium, c. 35.

18. Alii vero illud tempus nimium breve visum est ad immolandum, assandum, parandumque agnum, ut statim in principio noctis, si vellent, possent illum manducare, cum tamen de Christo Domino scriptum sit, Matth. 26: *Vespere autem facto, discumbebat cum discipulis suis*, quod intelligendum videtur de secundo vespere, seu de principio noctis, et ideo dixerunt primam vespervam incipere a meridie, quando sol incipit declinare, secundam vero ab occasu solis, atque ita medium vespervarum esse totum pomeridianum tempus, quod græce *ὄψια*, hispanice *la tarde*, appellatur. Juxta quam interpretationem agnus poterat immolari post meridiem, quacunque hora usque ad noctem. Et hæc sententia placuit Jansenio, estque probabilis, quamvis illa vespervarum acceptio nimis sit lata, nec in Scriptura habeat sufficiens fundamentum.

19. *Vespervis nomine apud Hebræos quid significatur.*—Et ideo satis probabile videtur (quod alii existimant) primam vespervam solitam esse incipere secunda vel tertia hora post meridiem, quæ *nona hora* olim dicebatur, atque ita tempus medium inter duas vespervas incepisse ab hora nona, et durasse usque ad noctem, quæ interdum etiam nomine vespervis significatur, saltem quoad ejus primam partem. Quæ interpretatio consentanea est usui hujus vocis, ut colligi potest ex Matth. 14, ubi sic dicitur: *Vespere autem facto, accesserunt ad eum discipuli ejus, dicentes: Desertus est locus, et hora jam præteriiit, etc.* Quo

loco nomine vespervis significatur hora secunda vel tertia a meridie, quia neque est verisimile fuisse ipsum meridianum tempus, quando solet esse ordinaria hora prandii, cum dicat: *Et hora jam præteriiit*. Et Marcus, cap. 6: *Cum jam hora multa fieret*. Neque etiam credi potest transactam fuisse horam prandii ultra duas vel tres horas; erat ergo sine dubio multo ante occasum solis. Unde Lucas, c. 9, clarius dixit: *Dies autem cœperat declinare*. Postea vero Christus fecit miraculum quinque panum, et postquam omnes pransi sunt, dimisit turbam; dimissa autem turba, ascendit in montem ad orandum, et postea subdit Mat.: *Vespere autem facto, solus erat ibi*. Ubi necesse est nomine vespervis occasum solis, vel primam noctis partem significari. Ergo tempus inter vespervas rectissime interpretamur tempus illud ab hora nona, usque ad occasum solis, seu usque ad perfectum luminis recessum. Juxta quam interpretationem, illud Deut. 16: *Immolabis Phase vespere ad solis occasum*, exponendum est non post solis occasum, sed quando jam sol tendit ad occasum. Et ita etiam optime quadrat figura cum re representata. Nam Christus Dominus paulo post horam nonam mortuus est, qua hora agnus incipiebat immolari. Atque hanc sententiam amplectitur Cajetan., Exodi 12, ubi Lyran. parum discrepat, qui dicit incepisse ab hora septima. Et in eam magis inclinat Abulens., 2 par. Defens., c. 3, etsi dicat Judæos extendisse hoc tempus, incipiendo hanc festivitatem immediate post meridiem, quando sol incipit declinare a meridiano, juxta secundam sententiam supra citatam. Unde autem hanc consuetudinem collegerit, non invenio, præsertim cum Joseph., lib. 16 Antiq., c. 10, alias 6, indicet generalem consuetudinem Hebræorum fuisse inchoare sabbatha seu festivitates suas, ab hora nona præcedentis diei, et clarius l. 7 de Bello Jud., c. 17: *Cum dies (inquit) festus adesset, qui Pascha vocatur, quando a nona quidem hora usque ad undecimam hostias cædunt*. Hæc igitur, in re incerta, videtur verisimilior sententia.

20. *Festivitas azymorum cur instituta.*—*Dies azymorum unde dicti.*—*Festum Paschatis cur institutum.*—Quarta differentia inter has festivitates est in causa, seu ratione earum, cum qua conjungi potest differentia in nominibus et appellationibus, quamvis hæc interdum confundi soleant. Festivitas igitur azymorum introducta est in memoriam beneficii suscepti, quando populus eductus est de